

Kinnise lasteasutuse asemel tugevdatud toetuse teenus

Kiira Gornischeff

teenuse juht,
sotsiaalkindlustusameti ohvriabi-
ja ennetusteenuste osakond

Kristi Loide

koordinaator,
sotsiaalkindlustusameti ohvriabi-
ja ennetusteenuste osakond

Kinnise lasteasutuse teenust (edaspidi KLAT) on osutatud pisut üle 1,5 aasta. Nüüd saab teha kokkuvõtteid, vaagida edusamme ja arengukohti. Artiklis vaatleme teenuse praegust korraldust ja uut kontseptsiooni lähemalt. Tutvustame ka teenusel viibinud noorte mõtteid ja ettepanekuid.

Kinnise lasteasutuse teenus loodi alaealistele õigusrikkujatele mõeldud abimeetmete reformi tulemusel, varem täitsid sama funktsiooni peamiselt eri- või kasvatuslike erivajadustega laste koolid. Sotsiaalhoolekandeseaduse § 130² lg 1 kohaselt paigutatakse laps kinnisesse lasteasutusse ainult siis, kui ta käitumine seab ohtu tema elu, tervise või arengu ja/või teiste isikute elu või tervise ning seda ohtu ei saa välistada ühegi vähem piirava abinõuga.

KLATi eesmärki on väga hästi tõlgendatud Riigikohtu Tsiviilkolleegiumi kohtumääruses (2018): meede on asjakohane, kui see aitab tagada lapse heaolu, piirata tema kahjustavat käitumist ja saavutada teenusega taotletud eesmärgid olukorras, kus vähempiiravate abinõude rakendamine ei oleks tulemuslik. Oluline on arvestada ka tagajärgi: KLAT on põhjendatud, kui paigutamata jätmisega kaasneks suurem kahju (*ibid*).

Teenust pakuvad kaks asutust. Maarjamaa Hariduskolleegeiumi kahest õppekeskusest (Emajõe ja Valgejõe) saab seda pea 80 last Tapal ja Kaagveres. AS Hoolekandeteenused tegeleb mõõduka- või raske intellektipuude ja käitumishäirega alaealistega – Rakvere Lille kodu pakub teenust kuuele noorele.

Teenuse korraldus

Seadus ja selle eelnõu seletuskiri* annavad teenusele raamistikku, kuid sisulise töö juhtnõõrid leiab KLATi äsja valminud kontseptsioonist. See visioonidokument annab suunised teenuse kujundamiseks. Teenust võivad pakkuda kõik sobivad asutused, kes on avaldanud selleks soovi. Kontseptsioonist leiavad huvilised teavet, mis põhimõtetele peab teenus vastama, et sotsiaalkindlustusamet seda abivajajatele nende käest ostaks.

Lapsi suunatakse teenusele kolmel moel: sotsiaalhoolekandeseaduse (SHS § 130¹⁻⁵),

* Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 360 SE.

kriminaalmenetluse seaduse (KrMS § 131 lg 3²) või karistusseadustiku (KarS § 87) alusel. Kõigil kolmel juhul teeb otsuse kohtunik, sest kinnine lasteasutus tähendab lapse (liikumise) vabaduse piiramist ning see on äärmuslik sekkumismeede, mille vajalikkus peab olema põhjalikult läbi kaalutud. Kõiki osalisi ära kuulanud kohtuniku kaalutletud otsus tagab kindluse, et vabaduse piiramine tõepoolest teenib lapse huve ning ükski muu meede sama tulemust ei anna. Sotsiaalhoolekandeseadus nõuab täiendavalt ka sotsiaalkindlustusameti arvamust, et kohtunik saaks kujundada veelgi põhjendatuma otsuse.

Kas kinnine või tugevdatud toetusega asutus

KLATi eelkäijatesse ehk kasvatuslikesse erikoolidesse suhtutakse siiani sageli eelarvamusega. Veel alles hiljuti töid ka uuringud välja lubamatuid tegevusi kinniste uste taga (vt nt Aaben jt 2018, varasematest Riigikontroll 2010).

Nüüdseks on elukeskkond lasteasutustes ja lastega töötamise filosoofia palju muutunud. Mõttemaailma muutumisele aitavad kaasa tänapäevane lastekaitse liikumine, taastava õiguse põhimõtte viimaste aastakümnetega kujunenud parimate praktikate rakendamine. Teenusele suunatud noored vajavad väiksemaid grupe, aktiivset ja mõistvat personali, inimesi, kes saavad nendega individuaalselt töötada. Noorte abivajadus on mitmetahuline, nad vajavad ka sotsiaalpedagoogide, psühholoogide, (pere)terapeutide jt spetsialistide tähelepanu.

Noored KLATist ja erikoolist

Novembris 2018 ja juunis 2019 intervjuerisime rohkem kui 20 noort vanuses 12–17 eluaastat. Nad jagasid oma mõtteid ja kogemusi nii uue KLATi kui ka varasema erikooli kohta. Fookusgruppiintervjuud olid poolstruktureeritud vormis, laste mõtted

salvestati ja transkribeeriti. Kõiki andmeid kasutatakse anonüümselt.

Lapsed töid intervjuudes välja, et nad hindavad kindlat päevakava ja struktureeritud lähenemist. Nad märkavad, kui kavandatud tegevused ära jäävad või neid muudetakse. Lapsed sooviksid osaleda oma elu korraldamises senisest rohkem. Neil on ärgas õiglustunne, ebaõiglust tunnetavad nad väga hästi. Kui ühel lapsel on väliselt suuremad õigused, tähendab see nende jaoks ebaõiglust.

Vestlustes töid lapsed välja, et neid riivavad erinevad reeglid grupimajades (nt erinev telefoni kasutamise ja öörahu aeg). Seetõttu on oluline lastele kõiki otsuseid väga hästi selgitada.

Teenusel viibides on laste päevad sisustatud varasemast paremini, keskendutakse sotsiaalsete oskuste arendamisele, fookuses on koostöö lapse võrgustikuga, eelkõige tema pere ja lähedastega ning kooliga. Lapsed on vaba aja veetmise kohta öelnud, et kuigi neile meeldivad pakutavad tegevused, jääb vajaka vaheldusest: „*Korvpalli on tore mängida küll, kuid ma ei tahaks seda iga päev teha.*”

Noored hindavad kindlat päevakava ja struktureeritud lähenemist.

KLATi eesmärk ei ole last kinni hoida, veel vähem teda karistada ja ühiskonnast isoleerida. Suletud ust on vaja siis, kui on reaalne oht, et muidu laps põgeneb ning võib ära olles korda saata midagi, mis halvendab tema olukorda veelgi.

Pidev viibimine suletud ja kontrollitud keskkonnas ei valmista noort mitte kuidagi ette selleks, kuidas ta teenusel lahkudes oma kodukohas hakkama saab. Seepärast on teenuse eesmärk pakkuda noorele toetust enam, kui pakkus tema senine elukeskkond ning õpetada oma eluga hakkama saama. Nii noorel kui ka

tema perel (sh asenduskodu perel) on tarvis töötada oma seniste mõtte- ja käitumismustritega. See ei ole lihtne ning seepärast ongi vaja, et noor tunneks end turvaliselt, kui ta oma sisemise maailmaga tööle hakkab. Edaspidi lähtutakse last aidates veelgi enam kognitiiv-käitumuslikust lähenemisest: õpitakse oma tunnete kontrollimist, rahunemistehnikaid ja probleemide lahendamist.

Teenust saavate laste kirjeldus

Praegu saavad teenust väga erinevate probleemidega lapsed. Väga ilmekalt kirjeldab sellist tuge vajavat last Erik Larsen oma raamatus „Miljööteraapia laste ja noortega” (2016): „Asutusse jõudnud laste ja noorte probleem ei ole nende käitumine, neil ei ole käitumisprobleemi. Neil on lihtsalt keeruline toime tulla iseenda ja sotsiaalsete oludega enda ümber.”

KLATi taotlustes tuuakse peamiste teenusevajaduse põhjustena kõige sagedamini selliseid püsivaid ja koosinevaid probleeme, nagu koolikohustuse mittetäitmine, oma elukohas mitteviibimine, kokkupuuted politseiga (nt alkoholi tarvitamise või elukohast lahkumise tõttu). Kui laps ei ole toime pannud õigusrikkumisi, võib teenusevajadus olla põhjustatud tema vaimse tervisega seotud probleemidest (nt psühhiaatrilised häired, ravimite mittemanustamine) või ennast kahjustavast käitumisest, alates meelemürkide (tubakas, alkohol) tarvitamisest kuni enesevigastamiseni. Sagedasemad õigusrikkumised on vägivaldne käitumine ja vargused.

Pea kõik lapsed on varem olnud nii lastekaitse- kui ka õiguskaitseorganite vaateväljas, neil oli keeruline elu, kus esines hooletusse jätmist, mittemõistmist, aga ka ebaõiget lähenemist pere või ametnike poolt (hoolimatusest ülereageerimiseni).

Erisuguste probleemidega lapsi ei saa hästi ühe katuse all aidata, seepärast tahame üle

Eesti asutada väiksemaid üksusi, mis pakuksid individuaalset lähenemist erinevate vajadustega lastele. Praegu ongi suurimaks mureks teenusepakujate suutmatuse vastata kõigi teenust vajavate laste vajadustele. Väga tore, kui ka KOVID oleksid valmis looma ravi- või teraapiakodusid, kus saaks reageerida lapse vajadustele paindlikumalt.

Organisatsioon kui terapeut

Lapsed ise on välja toonud, et oskavad hinnata, kui nende päevad on struktureeritud, neil on koolitunnid, soe tuba ja köht täis ning neid ümbritsevad hoolivad täiskasvanud. Mõni laps ei ole enne KLATi pidevalt sooja toitu saanudki ega maganud puhaste linade vahel. Paljud kogevad alles teenusel olles esimest korda normaalseid suhteid ja õpivad suhtlema nii omaelaliste kui ka nende heaks töötavate täiskasvanutega. Ideaalses asutuses on kõik selle liikmed lastele ja noortele oma käitumise ja suhtumisega eeskujuks, toetades neid keerukal teekonnal. Teraapiliselt mõjub ka hea, kodu moodi loomulik elukeskkond – lapsed hoiavad oma toad korras ja õpivad argieluuskusi, näiteks ise kokates. Eluliste oskuste omandamine on väga tähtis ja peaks olema edaspidi veelgi rohkem osa teenusest. Olulisemaks peab kujunema ka tõhus meeskonnatöö. Selle eelduseks on järjepidevad juhtumiarutelud, info kiire liikumine, tagasiside lastelt ja töötajatelt, usalduslikud suhted. Väga tähtsad on ka töötajate pädevus ja hoiakud. Kavas on koostada koos ülikoolidega selleks sobiv baaskoolituse moodul. Korrakindel väljaõpe tagaks kvaliteetse teenuse.

Haridus ja vaba aeg

Tagasisidet andnud lapsed pidasid haridust oluliseks ja vajalikuks. Loomulikult oli ka noori, kes arvasid, et mida rohkem on tundides filmide vaatamist, seda parem. Kuid põhikooli lõpetajad nägid väga selgelt seost oma

õpingute ja tuleviku vahel. Nad said aru, et paremat tulevikku soovides tuleb pingutada juba praegu. Noored hindasid väga kõrgelt oma õpetajate kannatlikkust – kui õpetaja on valmis sama asja selgitama mitu korda, tooma eri näited, rääkima vajaduse korral aeglaselt. Kiideti, et õpetajad huvituvad nende hingeelust ning on mõistvad ja toetavad, kui noorel on keerulisem periood, mis segab õppetööle keskendumist. Tihti täpsustuvadki laste diagnoosid ja hariduslikud erivajadused just kinnise lasteasutuse teenusel.

Eestis kinniste lasteasutuste (sh Tallinna Laste Turvakeskus, Viru Vangla noorteüksus) sotsiaalset kliimat uurinud Peer van der Helm (Salla 2016, 20–24) tõi oma raportis välja, et kuigi hariduse omandamine on neis asutustes heal tasemel ja oluline, ei ole see ainutähtis valdkond, mida noore teenusel olles arendada. Väga olulised on ka head sotsiaalsed oskused (nt võime oma emotsioone väljendada ühiskonnas heaks kiidetud moel), enesekontroll jms. (Salla 2016, 20–24).

KLATi kontseptsiooni kohaselt soovime teenust arendada nii, et lapsel oleks võimalik valida, mis valdkonnaga ta soovib kõigepealt tegeleda. Taoline lähenemine toetab lapse huvide ja soovide arvesse võtmist, laps osaleb rohkem oma elu korraldamisel. Selliste laste puhul tasub kaaluda mitteformaalse hariduse ja programmide pakkumist (nt õppimine tegevuse kaudu), kui laps kas ei ole harjunud kogu koolipäeva keskendumult töötama või on tal jäänud hariduses lüngad, mis ei luba õppida traditsioonilisel moel.

Tugisüsteem lapse elukohas

Lapse teenusel viibimise ajal on väga oluline ka see töö, mida tehakse kohas, kus ta hiljem elama hakkab. Kui noor on aasta aega viibinud KLATil, kuid tema kodukeskkonnas muudatusi ei tehta, ei ole mõeldav, et koju naastes hakkab noor käituma uut moodi.

Muudatused, mis koduses keskkonnas tuleb ellu viia, on erinevad (nt lapse hooldajad vajavad vanemlike oskuste arendamist, kooli personal vajab mentorlust). Tuleb mõelda, kuidas just selle noore eripäradega arvestada, et ta nt suudaks viibida terve päeva koos omaealistega koolitundides. Mõnikord, näiteks kui noor on kogukonnas pannud toime õigusrikkumisi, võib vaja minna ka lepitusteenust, mis aitaks noorel naasta kogukonda. Laps vajab, et tema kodune tugisüsteem (olulised täiskasvanud, kellega ta iga päev kokku puutub, st vanemad või õpetajad) oleksid tema koju naasmiseks valmis ja ta oleks ka koju oodatud. Kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja on siin võtmeisik ja see ei ole kerge töö. Mõnikord ei soovi pere

Tavakeskkonnas toimetulekut saab õppida ainult tavakeskkonnas.

ise abi vastu võtta, teine kord on omavalitsusel vähe ressursse või kogemusi sellise olukorra lahendamiseks. Keeruline on ka siis, kui laps elas varem asenduskodus ning seal ollakse vastu tema koju naasmisele. Need reaktsioonid on mõistetavad. Iga vanemliku hooleta olnud laps on traumeeritud laps, seetõttu on asenduskodu töötajate koormus nendega tegeledes suur. Kõik asendushooldusel olevad lapsed vajavad emale/isale/kasvatajale lisaks teraapiat ja eri väljaõppega tugipersonali. Eelkõige on aga tarvis mõistlikku ja kannatlikku suhtumist.

Riik peab välja arendama toimiva ja kättesaadava jätkutoe süsteemi. Noored tõid välja, et tunnevad puudust mentorist/tugiisikust, kes aitaksid neil nii teenuse ajal kui ka pärast sealt lahkumist oma emotsioonide, ahvatluste ja probleemidega toime tulla. Kõige enam oleks abi sarnase kogemusega mentorist/tugiisikust. Teenuselt lahkunud noorega on vaja võrgustikutööd jätkates kontakte hoida.

Suhted lähedastega on lapsele tähtsad. Kui uurisime, mis reeglit nad koolidirektorina ise kõige esimesena muudaksid, töid peaaegu kõik noored välja telefoni kasutusaja ning nad ei mõeldud nutiseadmega mängimist. Noored rääkisid, et nad soovivad rohkem perega suhelda, kuid piiratud vaba aja tõttu peavad nad valima, kas kasutada seda eakaaslaste või perega suhtlemiseks. Vestlustest kumas läbi, et noored on väga arukad ja kriitilised enda ümber toimuva suhtes, nad mõistavad, kui nende perekond ei ole ideaalne. Pereteraapias (nt MDFT) käinud lapsed on kiitnud seal saadud tuge, tänu sellele on peresuhted paranenud. Kuid kui perekond ei tule toime (nt vanematel on probleeme, mille tõttu nad ei soovi või ei suuda vanemakohustusi täita), siis peaksid ametnikud sekkuma otsustavamalt, sest lapsed on ise rõhutanud, et nad vajavad stabiilsust. Suhted perega ei pea seetõttu katkema, kuid teenusel viibival noorel on kõige rohkem vaja turvalist keskkonda. Teisiti see ei ole lihtsalt mõeldav. Üheks lahenduseks sobib ehk see, kui toimetulekuraskustega perest pärit laps liigub teenuselt lahkudes kõigepealt riigi toel toimivasse noortekodusse, kus ta saab rahulikult elada, õppida ja keskenduda heade suhete loomisele.

Kuigi kohtuotsusega suunatakse teenusele laps, on KLATi puhul alati kliendiks laps koos oma perekonnaga. Töö nii lapse kui ka tema perega peab algama kohe, sest teenuselt lahkumise etapis sellega alustada on hilja. Vanemad vajavad mentorlust – hea, kui nad saavad nõustamist ja tuge sarnase kogemusega inimestelt.

Jätkutugi teenuselt lahkujale

KLATi juures ametlikku jätkutuge praegu ei ole, sest riiklikult teenuselt lahkunud last toetab edasi tema elukohajärgne KOV. See toetus on piirkonniti väga erinev, vaja on süsteemsemat, kindla struktuuriga jätkutoe programmi, mis oleks ka osa kinnise lasteasutuse teenusest.

Oluline on teadvustada, et teenusele jõudnud laste probleemid ei tekkinud üleöö. Seetõttu ei saa ka loota, et nende asjad laabuvad kohe – taastumiseni võib kuluda aastaid. Toimetulekut väljaspool asutust saab kõige paremini õppida just tavakeskkonnas, seetõttu peaks KLAT edaspidi tähendama aina vähem lapse vabaduse piiramist ning aina rohkem tema intensiivset toetamist nii, et tema vabadus järk-järgult suureneks ja teenus toetaks tavakeskkonda naasmist. **S**

KLATi uue kontseptsiooniga saab tutvuda sotsiaalkindlustusameti veebilehel www.sotsiaalkindlustusamet.ee -> lapsed ja pered -> kinnise lasteasutuse teenus.

Viidatud allikad

- Aaben, L., Salla, J., Markina, A.** (2018). Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Larsen, E.** (2016). Miljöeteraapia laste ja noortega: organisatsioon kui terapeut. Tallinn: Menu Meedia.
- Riigikohtu tsiviilkolleegium** (2018). Kohtumäärus nr 2-18-5333/60. www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=239272080 (21.08.2019).
- Riigikontroll** (2010). Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit.
- Sotsiaalboolekande seadus.** RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 28.12.2017, 66. www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2163/Area/1/language/et-EE/Default.aspx. (21.08.2019).
- Salla, J.** (2016). Väljast suletud, seest avatud: retsidiivuse vähendamine noortele mõeldud kinniste asutuste abil. *Sotsiaaltöö* 3, 20–24.